

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

Somliga av uppslagen kommer som sagt utifrån. Tankeväckande för den som inte tidigare stiftat bekantskap med Northrop Frye, måste presentationen av valda delar ur dennes *Anatomy of Criticism* te sig. Det är främst Frye's indelning av prosan i fyra huvudformer som Lagerroth återger, utan att dock dela Frye's nästan metafysiska tilltro till dessa formers konstans genom tiderna. Lagerroth tror inte på sådana »arter» men menar att de kan vara av intresse som »typer, tendenser, riktning, kvaliteter, principer».

För Frye är den realistiska romanen, *the novel*, bara en av fyra likvärdiga typer och inte alls exemplet för all berättarkonst. På engelskt språkområde har man ju också begreppet *romance* för den mer yviga romantyp som t. ex. Hugo och Tolkien eller bland svenska författare Almqvist och Rydberg företräder. Lagerroth föreslår »romantisk roman» som beteckning på denna romantyp.

Kanske skulle en åtgärd av det slaget kunna hjälpa till att undanröja missuppfattningen att den välgjorda, den objektiva romanen är den enda vällyckade eller att den utgör finalstadiet i en lång utvecklingskedja. Frye's och Lagerroths påpekanden kan te sig självklara, men är nog i själva verket välbehövliga sedan Staffan Björck – ofrivilligt eller inte – med Romanens försvärd bibringat några generationer av svenska litteraturstuderingar den uppfattningen. I det stora perspektivet, säger Lagerroth, »reduceras den välgjorda, objektiva, dramatiska romanen till sin rätta betydelse: den är varken den 'egentliga' eller den ideella romanen utan en form, som varit framträdande, om också inte så förhärskande som det kunnat tyckas, under en del av romanens historia. För världslitteraturens största romaner har den haft mindre betydelse än för beståndet av förströelseläsning i kiosken.»

Det finns ingen roman, bara romanformer, menar Lagerroth. Återigen gäller det för romanläsaren att inte vara alltför fördomsfull. En utmärkt demonstration av hur en läsare med rikt språk undgår att diskvalificera en sammansatt text, utgör Sven Delblancs intressanta läsning av Kwartetten som sprängdes i Birger Sjöberg-sällskapets årsbok 1976. Delblancs slutsats kan användas som en illustration till det prisvärda i Lagerroths ambition att utvidga läsarens språk, och saken blir ju inte sämre av att orden fällt av en romankonstruktör: »Utdömer vi en livsduglig och fungerande text som kaotisk visar vi bara att det är fel på våra föreställningar om textens enhetlighet och ordning. Våra begrepp är för tränga för texten, den måste angripas med nya redskap.»

Som goda hjälpmedel för den som då och då vill röja upp i kaos, kan emellertid Frye's indelning – betraktad med Lagerroths skepsis – göra nytta.

Till de två huvudformerna *novel* och *romance* –

som också Wellek & Warren räknar med – lägger Frye dels »bekännelsen» – *confession*: en rubrik som gör det lättare att handskas med sådana texter som t. ex. Birgittas uppenbarelser, Tjänstekvinnans son och Åsnebrygga.

Den fjärde form Frye räknar med är den s. k. mennipeiska satiren – *Mennipean satire*: den typ av berättelse som demonstrativt nonchalerar tids- och rumsbegrepp, som blandar fantasi och historia, som behandlar höga ting på ett komiskt sätt osv. Typen kan illustreras med exempel som Candide, Gullivers resor och Bulgakovs Mästaren och Margarita. Det är den fantasifulla satiren helt enkelt som alltså framgångsrikt kan behandlas som en typ för sig.

Sådana tänkesätt har aldrig slagit igenom i svensk romanforskning, men tycks mig väl värda att begrunda – just på det trolösa sätt Lagerroth rekommenderar; det är naturligtvis viktigt att man inte misstar sig på hans avsikt så att man bedömer eller använder hans bok som ett rent teoretiskt arbete.

Ändå tycker jag att Lagerroth kunde ha introducerat just Frye lite mer energiskt. Detta skulle i så fall ha varit i linje med hans framför allt i noterna dokumenterade strävan att internationalisera den svenska romanforskningen. Det är nämligen ett faktum att Frye's idéer – antingen de avser dessa olika typer av berättarkonst eller hans i anslutning till Jung lanserade »arketyper» och »quest» – i så hög grad är närvarande i merparten av engelskspråkiga avhandlingar om romaner, att dessa förmodligen blir obegripliga för den som inte på förhand är bekant med Frye.

I anslutning till nyare tolkningsteorier poängterar Lagerroth ständigt att romanläsningen är att likna vid en process vars syfte åter är att komma till rätta med den process som är romanens sätt att till slut realisera sin innebörd. Den uppsättning formuleringar och frågor han berikar romanläsarens språk med, är ett uttryck för denna dynamiska syn på romanstudiet. *Romanen i din hand* har alltså karaktären av provisorium: det är inte ett antal fixerade slutsatser som läggs fram, och att referera eller ta ställning till varje enskilt förslag blir i längden inte särskilt givande. Först när Lagerroths idéer provats i undervisning och i konkreta studier av andra än han själv, blir det möjligt att yttra sig om dessa idéers bärkraft.

Hans-Göran Ekman

Nils Erik Enkvist: *Stilforskning och stilteori*. CWK Gleerup Bokförlag. Lund 1974.

Nils Erik Enkvists senaste arbete är indelat i två huvudavdelningar. I den första skisseras stilforskningens allmänna utveckling från antiken till våra

dagar. I den andra diskuteras för stilistikens vidkommande aktuella teoretiska och forskningsmetodologiska problem.

Om den första avdelningen kan sägas att framställningen här stundom – jag avser då främst de partier som rör utvecklingen under vårt århundrade – kan få karaktären mer av bibliografi än av resonerande analys och genomgripande syntes. Hänvisningar till första- och andrahandskällor är synnerligen talrika men de nämnda verken tillföres inte alltid kommentarer som på något inträngande sätt sätter dem i relation till andra anförda arbeten under någon övergripande helhetsyn eller diskuterad utvecklingslinje. Därmed har inte någon allvarlig negativ kritik riktats mot framställningen. Det råder ännu inte någon som helst enighet om vad man mer precis bör förstå med termen stil. Vill man skildra stilistikens moderna historia kommer man därför att befinna sig i en svår bemästrad valsituation. Antingen väljer man att begränsa termens innebörd på ett godtyckligt sätt så att man erhåller ett mer homogent material som går att inordna under något preciserat övergripande utvecklingsmönster eller också accepterar man det förhållandet att man som stilstudier kan betrakta textanalyser av de mest skilda slag, men då får också studiematerialet en så heterogen karaktär och blir så svåröverskådligt att stora och enhetliga utvecklingslinjer endast mer vagt och allmänt kan antyas. Framställningen vinner i bredd men förlorar i djup och sammanhang. Det är då detta senare alternativ som Enkvist valt för sin boks första del. Resultatet har i första hand blivit en rikhaltig exempelsamling över – kan man nog säga – hela fältet. Här omnämns sålunda inte bara mer lingvistiskt orienterade skrifter utan också en del strukturanalyser, motivstudier etc. Den som i fortsättningen har intresse av att snabbt och översiktligt tillägna sig kunskap om vilka de mest betydande föreliggande stilanalyserna och arbetena om stil är – i Sverige och utomlands – kan med fördel anlita Enkvists verk.

Vad gäller skildringen av stilforskningens äldre historia så är stilistikens beroendeförhållande till den antika talekonstlärans huvudtemat. Någon från den antika retoriken helt oberoende stilteori utvecklas först på 1800-talet, även om den retoriska stilsynen under de båda närmast föregående århundradena fick en överbyggnad av litterär stilteori (klassicism och romantik). Denna Enkvists beskrivning av förloppet är väl inte att betrakta som särdeles kontroversiell eller överraskande. Den ansluter väl till de grundmönster som idehistorien och litteraturhistorien traditionellt ger. Det är också här mer de konkreta exemplen och hänvisningarna än syntesen som gör framställningen värdefull. I det följande skildras så hur

under 1800-talets lopp den positivistiska språkforskning växte sig stark som strävade efter att fastställa för språket undantagslösa och allmängiltiga lagar. Stilistiken – med dess naturliga inriktning på den individuella och gärna unika språkliga variationen snarare än det allmängiltiga – kom helt naturligt att stå i motsats till denna positivism och det är i reaktionen mot den som den moderna stilforskningen utvecklas med idealistiska (i motsats till positivistiska) stilistiker (Vossler, Croce och Spitzer) som förgrundsgestalter. Härmed är också förloppets grövsta linjer uppritade och i motsättningen mellan en mer idealistisk stilsyn och en mer positivistisk sådan ser Enkvist en än i dag inom stilforskningen gällande huvudmotsättning. Också på denna punkt finner man framställningen på alla sätt vederhäftig, men man skulle möjligen ha önskat en kanske något mer personligt färgad och genomträngande analys av t. ex. den omtalade huvudmotsättningen. Istället väljer Enkvist att endast försiktigt antyda de övergripande ramarna och de personliga ställningstagandena ureblir i stort sett.

På ett i gengäld helt annat sätt förhåller det sig i den andra huvudavdelningen där frågan om hur man lämpligen bör definiera begreppet stil står i centrum. I stället för att mata läsaren med ett otal förekommande stildefinitioner låter Enkvist sin egen problemlösning stå i centrum. Här har avkall gjorts då det gäller kravet på bred exemplifiering till förmån för djupet och enhetligheten. Definitionstyper som strider mot författarens egen uppfattning får bilda endast en reliefskapande bakgrund.

Stildefinitioner kan man samla – menar Enkvist – »ungefär som man samlar växter, mynt eller frimärken. Till en början är varje fynd nytt. Men småningom finner man mest dubletter eller varianter av sådant som man redan har i samlingen» (s. 96). I och för sig skulle väl detta förhållande inte vara särskilt allvarligt om det i grund och botten verkligen vore fråga om endast varianter och att det därför i praktiken skulle råda enighet om dels vad det är för slags aspekter på en text (eller en textmassa) som stilistikern skall undersöka och dels vilka metoder som därvid kan komma till användning. Nu är emellertid knappast detta fallet. Den enda givna gemensamma nämnaren för alla dessa uppfattningar torde vara den att stilistikerns arbetsfält befinner sig någonstans mellan å ena sidan litteraturhistorikerns och å den andra sidan språkforskarens. Något förenklat kan man skilja stilforskarna i två grupper beroende på vid vilken sida av detta forskningsfält de placerar sig. Den ena kategorin (den som tangerar litteraturhistorikerns domäner) inbegriper gärna i sina stilanalyser sådant som den studerade textens struktur – vad man nu än menar

med det – författarens ifråga motivval etc. Den andra kategorin stilforskare undviker helt att studera så att säga innehållsnära aspekter och koncentrerar sig uteslutande på ifrågavarande författares språkbruk. Man kan sålunda tala om en mer litterär och en mer lingvistisk stiluppfattning. (Just dessa termer förekommer stundom. Medan t. ex. Wolfgang Kayser talar om »der literarische Stilbegriff», så utgav Enkvist 1973 en skrift med titeln *Linguistic Stylistics*. Enkvists nu föreliggande svenskspråkiga arbete är – det får man f. ö. veta i bokens förord – att betrakta som emanerande ur denna tidigare bok samt ur en essä från 1964 med titeln *On Defining Style* publicerad i Enkvist, Spencer, Gregory *Linguistics and Style* (London 1965.) Oavsett vilket av dessa alternativ man anammar så hotar alltid termen stil att bli överflödigt och upplösa sig själv. Den lingvistiskt orienterade stilistikern måste klargöra vad som skiljer en stilanalys från en språkanalys medan den mer litterärt orienterade kan avkrävas en deklARATION som klargör skillnaden mellan hans stilanalys och litteraturanalyser i största allmänhet. Det är väl först när någon sådan precisering har gjorts, och blivit allmänt vedertagen, som floden av nyfabricerade stildefinitioner eventuellt kan upphöra att rinna till och stilistiken kan betraktas som en självständig verksamhetsgren. Enkvists verk är inte det enda mer omfattande rent stilteoretiska svenskspråkiga arbetet under innevarande decennium. 1970 utkom Peter Cassirers doktorsavhandling med titeln *Deskriptiv stilistik* (f. ö. recenserad av Peter Hallberg i *Sam-laren* 1971), en framställning också den med huvudsyftet att definiera begreppet stil samt att precisera och avgränsa stilistikens domäner. Ställer man nu dessa båda skrifter mot varandra så erhåller man en talande bild av den motsättning mellan två i väsentliga hänseenden olika stiluppfattningar som här omnämnts. Medan Cassirers bok är ett utpräglat exempel på den litterära stilteorin så representerar Enkvists den lingvistiska och man skulle kunna betrakta det senare verket som delvis en polemik mot det förra.

En av kärnpunkterna i Enkvists resonemang är tanken att ett intryck av stil – då det gäller en text – alltid är resultatet av en jämförelse mellan denna text och en norm (dvs. en annan text eller textmassa). I och för sig är det inte något nytt att se stil som en avvikelse från en norm. Det speciella i Enkvists resonemang ligger i hans betoning av att det just är i det relationella som man finner stilistikens egenart och att det är primärt i det hänseendet som en stilanalys skiljer sig från t. ex. en språkanalys. »Ett uttryck har inget stilvärde i ett vakuum: stilvärdet uppkommer som en relation mellan detta uttryck och ett innehåll, en kontext, eller ett annat uttryck. I denna bemär-

kelse är stilvärdet alltså alltid ett resultat av en jämförelse. Språket i en text kan beskrivas utan en sådan komparation, men vill vi beskriva textens stil måste vi operera med relationer.» (S. 104 f.) En huvudpunkt i Peter Cassirers resonemang är en distinktion mellan två typer av stilistik, nämligen vad han kallar deskriptiv och distinktiv sådan. Med distinktiv avser han den typ av stilistik som ser som sin uppgift att skilja två eller flera texter från varandra i språkligt hänseende och som inte har någon uppgift utom denna särskiljande. (Sådan stilistik kommer t. ex. till användning vid författarbestämning). Den deskriptiva stilistiken, däremot, syftar till att beskriva texters stil, dvs. inte bara ett och annat stildrag utan stilen i dess helhet. Då man sysslar med sådan verksamhet bör man emellertid enligt Cassirer inte använda sig av jämförande metoder eftersom man med sådana aldrig kan utvinna stilen i dess helhet (dvs. textens hela estetiska struktur) utan endast enskilda egenheter och skillnader mellan de jämförda texterna (dvs. endast enskilda stildrag). Enkvist berör explicit denna Cassirers distinktion i sin bok och utgående från sin grundtanke att ett stilintryck alltid är resultatet av en jämförelse så kan han ifrågasätta Cassirers distinktion och sätta ifråga huruvida Cassirers deskriptiva stilistik alls är någon stilistik. »Man kan också fråga huruvida den som inte jämför en text med en norm alls studerar textens stil – kanske studerar han textens språk och struktur?» (s. 115). För Enkvist är således – kan man säga – all stilistik alltid distinktiv.

För Cassirer föreligger det alltså en kvalitativ skillnad mellan ett antal stildrag i en text å ena sidan och en texts stil å den andra. Medan ett stildrag är en språklig egenhet vilken som helst så är stilen textens hela struktur, dvs. relationen mellan alla innehållsliga element och alla formella element. I Enkvists teori, däremot, blir skillnaden mellan ett stildrag i en text och textens stil endast kvantitativ. Alla stildrag tillsammans – summan av dem – är textens stil.

Vad som enligt Cassirer skiljer litteraturhistorikerns innehållsanalys respektive lingvistens språkanalys från en stilanalys är alltså det att stilistikern inte studerar innehållet för sig eller de formellt språkliga aspekterna för sig utan relationerna dessa aspekter emellan. Det som för Enkvist – åter – skiljer stilanalys från andra typer av textanalyser är blott och bart det att stilanalysen åskådliggör förhållanden mellan texter i språkligt hänseende, dvs. det rent kvantitativa förhållandet mellan ett eller flera element i en text och motsvarande element i en annan eller ett antal andra texter. Den komparativa metoden blir sålunda inte för Enkvist endast en metod bland andra för att utvinna en texts stilegenskaper utan det nödvändiga grepp som gör analysen till just en stilanalys.

Självfallet menar nu inte Enkvist att precis vilka språkliga skillnader som helst mellan vilka texter som helst är de relevanta stilistiska skillnaderna. En distinktion görs mellan tre typer av språkliga skillnader (pragmatisk, grammatisk och stilistisk). Är den språkliga skillnaden mellan två texter varken pragmatisk eller grammatisk så är den stilistisk. Även om man nu accepterar tanken att det är möjligt att i praktiken åtminstone hjälpligt göra dessa distinktioner så kvarstår åtminstone en verkligt avgörande komplikation, nämligen den att finna kriterier med vilkas hjälp man kan finna de relevanta normerna (de texter som den studerade texten skall jämföras med). Här inför Enkvist begreppet kontext. Då vi vid betraktandet av en text erhåller ett intryck av stil så beror det på att vi jämför texten ifråga med inte vilka andra texter som helst utan med vissa andra texter som är kontextuellt besläktade med den studerade texten, dvs. är i något väsentligt hänseende av samma typ (t. ex. tillhör samma genre, är författade vid samma tid, tillkomna i likartad situation el. likn.). Också på denna punkt finner man väl resonemangets oantastligt i sak. Det måste väl rimligen förhålla sig så att ett stilintryck just är resultatet av en mer eller mindre medveten jämförelse mellan texten ifråga och andra likartade texter man har tidigare erfarenhet av, men av det följer nog inte att antalet potentiellt relevanta normer skulle ha nedbringats nämnvärt. Texter torde kunna vara kontextuellt likartade eller olikartade i närmast ett oändligt antal hänseenden, bl. a. beroende på vilken abstraktionsnivå man väljer då man bedömer likheter och olikheter samt beroende på läsarens referensramar, världsåskådning, grad av kunskap om textens tillkomsthistoria och tillkomstsituation (m. a. o. grad av kunskap om kontexten). Dessutom är självfallet en texts kontext inte någonting statistiskt. Den förändras ständigt bara t. ex. därigenom att nya texter författas. Kontentan blir att det säkert borde vara möjligt att för varje enskild text konstruera i stort sett hur många relevanta – och på det sätt som Enkvist kräver kontextuellt relaterade – normer som helst. Därav följer att man också i en enda text kan registrera i princip hur många stildrag som helst och när därför Enkvist menar att en texts stil är lika med textens alla stildrag så tycks det bli ett påstående som gäller endast teoretiskt. Det man i praktiken kan åstadkomma är nog endast en registrering av ett smärre antal enskilda stildrag som man då av en eller annan subjektiv anledning upplever som mer väsentliga än andra.

Enkvists teori för – så vitt jag kan se – två konsekvenser med sig som i förstone möjligen skulle kunna uppfattas som radikala, men som kanske i själva verket alltid har legat latent i all stilistisk verksamhet utan att direkt ha uttalats.

Ett oavvisligt värde i Nils Erik Enkvists framställning skulle då vara det att dessa förhållanden klarare än förr har kommit i dagen. Den första konsekvensen är den att en utsaga om en texts stil aldrig är ett påstående om textens absoluta egenskaper utan om textens (språkliga) relation till vissa bestämda andra texter och ingenting annat. Den andra konsekvensen är den att en text aldrig har någon bestämd stil i samma mening som den kan ha ett bestämt innehåll eller en bestämd form. Texten har i stället ett i princip oändligt antal olika stilegenskaper eftersom de möjliga relationerna (stildragen) mellan texten och alla relevanta normer är otaliga.

Sammanfattningsvis kan sägas att Nils Erik Enkvists bidrag till den stilteoretiska diskussionen utom allt tvivel måste betraktas som ett synnerligen vägande inlägg och oavsett i vilken utsträckning denna stiluppfattning kommer att anammas framledes så torde det i alla händelser bli svårt att nonchalerat teorins båda kärnpunkter, den om jämförelsens och den om kontextens betydelse för all stilupplevelse.

Bo G. Jansson

Kring den svenska ungdomsboken. Analys Debatt Handledning. Redigerad av Ulla Lundqvist och Sonja Svensson. Natur och Kultur. Lund 1977.

Analys af dansk børnelitteratur. Redaktör: Flemming Mouritsen. Borgens billigbogs bibliotek 31. Kbhvn 1976.

Ying Toijer-Nilsson: *Tro och otro i modern barnlitteratur.* Verbum. Karlskrona 1976.

Det stora intresset för vad barn och ungdom läser yttrade sig länge nästan enbart i åsiktsrika debattinlägg. Nu börjar allt fler forskningsresultat komma fram, där emellertid personliga värderingar fortfarande är viktiga inslag. Angreppsvinklarna är många och forskningen fasetterad. Karakteristiskt är alltjämt det starka inslaget av psykologiska och sociologiska aspekter.

Variationsrikedomen illustreras väl av *Kring den svenska ungdomsboken*, red. av Ulla Lundqvist och Sonja Svensson. Sex författare, som arbetat inom barnlitteraturprojektet vid Uppsala och Stockholms universitet, publicerar där uppsatser, av vilka flera är bearbetningar av stenciltryck i projektets serie Litteratur och Samhälle. De exemplifierar hela skalan av forskningsinriktning från koncentration på läsaren till estetisk analys av det litterära verket.

Ulla Lundqvists *Ungdomsboken* i skolan – sex konkreta exempel är en nyttig pedagogisk handledning för undervisning på högstadium och gymnasium och mottas säkert med uppäckta händer.